

O teologiji poniznosti i hotelskim sobama

(Miljenko Jergović i Svetislav Basara: *Bajakovo–Batrovci*. Beograd: Službeni glasnik, 2020)

Pisanje je samotan čin. Nemoguće je pisati i istovremeno s nekim razgovarati, bar se tako čini čitatelju – osim ako se taj razgovor ne odvija u svijesti samoga pisca. Bilo bi zanimljivo pitati nasumičnoga pisca s kim on to zapravo razgovara. Kome se obraća? Oko koga se toliko trudi? Kome opisuje svoje ideje i vizije? Kome objašnjava svoja uvjerenja? Kome priča svoje priče? Možda nekom Iserovom implicitnom, idealnom čitatelju. Ili se možda obraća jednoj osobi. Kao da joj piše pismo. Epistolu.

Poslanica ili epistola (lat. *epistola* ili *epistula*, poruka, pismo) bila je pjesma pisana u obliku pisma određenoj osobi, obično prijatelju, suvremeniku, a ponekad i fiktivnoj osobi ili čak pokojniku. Sadržaj joj je bio javnog, općeg značenja. Prve poslanice nastale su u antičkoj rimskoj književnosti, a najistaknutiji autori poslanica bili su Horacije i Ovidije – Horacije s čuvenim *Pjesničkim umijećem* ili *Poslanicom Pizonima*, a Ovidije sa *Žalobnicama* i *Poslanicama s Crnog mora*. Tradicija poslanica nastavila se i u kasnoj antici, srednjem vijeku i renesansi, a procvat je doživjela u razdoblju klasicizma: Nicolas Boileau Despréaux, Voltaire, Alexander Pope, Friedrich Schiller, Johann Wolfgang Goethe i dr. U epohi romantizma poslanica polako počinje izlaziti iz mode. Hrvatska renesansna književnost bogata je poslanicama, od kojih je najpoznatija *Ribanje i ribarsko prigovaranje* Petra Hektorovića iz 1568. godine. Poslanice su pisali Mavro Vetranović, Marko Marulić, Nikola Nalješković, Mikša Pelegrinović, Horacije Mažibradić. Osim pjesničkih poslanica, postoje i prozne poslanice, koje su pisane u obliku otvorenoga pisma koje ima najčešće religiozni sadržaj – apostolske poslanice, poslanice crkvenih otaca i papa u srednjem vijeku.

U postmodernističkoj eri poslanice pišu, recimo, Miljenko Jergović i Svetislav Basara.

Prije šest godina izašao je prvi tom njihovih elektroničkih pisama – jer kakva druga pisma si ljudi uopće i pišu u 21. stoljeću? Knjiga je to koja obasiže 479 stranica i naslovljena je *Tušta i tma* (Laguna,

2014). U njoj Basara i Jergović pišu jedan drugom *mailove* o služenju vojske u Jugoslaviji, feminizmu, Srbima i Hrvatima, književnosti ovdje i u velikome svijetu, svakodnevicu. U svojim pismima nastupaju kao kritičari društava u kojima žive – kako vlastitoga, tako i susjednoga, *neprijateljskog*. Ali uvijek su kritičniji prema vlastitom, domaćem, nego prema onome za koje bi neupučen netko očekivao kritiku. Druga knjiga pisama izašla je već sljedeće godine, 2015. Ima 277 stranica i naslovljena je *Drugi krug* (Laguna, 2015). Ovdje nastavljaju pisati o srodnim temama – stanju Europe i Rusije, terorizmu, sjećanju, čitanju, ratu. Obje ove knjige donose pisma – eseje, građu koja je na mnogo mjesta fikcionalizirana. Bilo bi teško i zamisliti da dva ovakva romanopisca napišu jedan drugome gotovo tisuću stranica pisama u dvije knjige, a da baš ništa pritom nisu izmislili. Najuvjerljiviji dijelovi ove prepiske su upravo oni koji su ispisani maštom, fikcionalizacijom, esejiziranjem motiva, radom imaginacije nad dokumentom. Onome što je u ovim pismima stvarno, dakako, teže vjerujemo.

Treća knjiga pisama ili – točnije – poslanica Jergovića i Basare objavljena je ove, pandemijske, izvanredne godine, u svakom smislu neobične i strukturirane mimo svih pravila. I pokazuje se kao savršeno štivo upravo za jednu takvu godinu. Godinu ugroze, straha, neizvjesnosti, paradoksa, nasilja, represije i kontrole. Knjiga nosi naslov *Bajakovo–Batrovci* (Službeni glasnik, 2020). Obasiže 365 stranica. Otvara se pismom koje piše Jergović “na Uskrs po oba kalendara”, 16. aprila 2017. godine, a zatvara pismom koje piše Basara na “Dan Borca koji je pao u zaborav”, godine koja nije navedena eksplicitno, ali pretpostavljamo da je riječ o godini koja je prethodila ovoj. Prvi dojam koji ostavlja ova knjiga pisama u odnosu na prethodne dvije je dominacija teoloških sadržaja nad historijskima. U trećoj knjizi pisama Jergovića i Basare naprosto se puno više piše o Bogu nego o Srbima i Hrvatima. Možda je razlog tome taj što Basara svaku temu želi sagledati iz pozicije vječnosti. Njegovi odgovori na pitanja koja Jergović otvara

uvijek imaju teološku dimenziju – ili “barem” filozofsku. Svaki problem o kojem se raspravlja dovodi se prvo do paradoksa, a onda se razlaže do ontološke razine. Basara se direktno poziva na teološke autoritete i nimalo ne krije svoju fascinaciju teologijom, svoju lekturu i svoj uži prostor interesa. Na jednome mjestu Jergović ga čak zafrkava da će u idućem životu biti teolog. Cijela dramaturgija izmjene ovih pisama ima veze s tom prešutnom igrom koju ova dvojica pisaca igraju na temu odnosa prema Bogu. Oni taj odnos mjestimice i eksplicitno objašnjavaju, ali ipak je on dominantno prisutan u pozadini, kao okvir rasprave. Ovo je rasprava u kojoj se sugovornici ne sukobljavaju, nego profiliraju vlastita mišljenja uz pomoć dijaloške metode. Specifična je to vrsta dijaloga. Sugovornik u njoj ima ulogu onoga koji drži svjetiljku onome koji govori. Uz pomoć drugoga lakše saznajemo što mislimo o nečemu.

Basara tako piše, primjerice, o *Tamnoj noći* svetog Ivana od Križa. Duševna i duhovna pustoš i tegobe “tamne noći” čišćenje su duše od vezanosti za vanjske stvari. Svako ljudsko biće, potpuno neovisno o tome je li religiozno ili nije, mora proći kroz tu bolnu, ali iscjeljujuću noć. On zaključuje da i duša svijeta prolazi kroz tu gustu pomrčinu, a u njoj se “najbolje snalaze sumračna stvorenja” (str. 9).

“Opažаш li, Miljenko, da, bar na početku naše treće prepiske, sve manje ‘ogovaramo’ okolni svet i zbivanja u političkom bestijarijumu, a sve više svoje bolesti i nelagode?” (str. 16) – pitanje je koje Basara upućuje Jergoviću na početku knjige. Odgovor koji mu Jergović daje jedno je od najzačudnijih mjesta ovog epistolara. Naime, Jergović razvija teoriju o odsutnosti fantomske bolesti i njezinom melankoličkom efektu na subjekt. Basara je, saznajemo, godinama patio od ozbiljnih bolova koje je pripisivao dijagnozi *discus hernia*, ali se u jednom trenutku ispostavilo da je ta dijagnoza bila pogrešna. Po Jergovićevoj procjeni, Basara je u nekoj vrsti separacijske krize od nepostojeće bolesti, koja ga dovodi u stanje radikalne krize identiteta: tko smo mi kad naglo ostanemo uskraćeni za svoju dugogodišnju, tešku patnju? Jednom operacijom nestao je značajan dio njegova identiteta, tvrdi Jergović. Jer Basara je prvenstveno određen identitetom pisca, a odmah za tom odrednicom slijedi identitet *mučenika discus hernije*. Jergović se slaže s Basarom da je ova prepiska drukčija od prethodnih. Nešto se od njihovog prošlog dopisivanja promijenilo. Možda s njima obojicom, ali možda i sa zajednicama unutar kojih žive.

Tema Boga pojavljuje se u ovim pismima na mjestima gdje bismo ga očekivali, ali i na mjestima paradoksa. Tako Basara čita P. Levija i piše da koncentracioni logori nisu nikakav dokaz o smrti Boga – štoviše, dokaz su njegova postojanja: “Bog se može opaziti samo na mestima odakle je proteran slobodnom ljudskom voljom, a logori su bili upravo takva mesta” (str. 35). Na ova Basarina promišljanja Jergović odgovara pitanjima: što je, iz univerzalne

perspektive, vjera u Boga? Kako možemo vrednovati iskaz o vjerovanju i nevjerovanju? Ima li takav iskaz smisla? “Vjeruju li oni koji kažu da vjeruju, ili je pitanje vjere malo dublje, ili je pitanje vjere naprosto izvan riječi?” (str. 38)

Kada skrenu na neke druge teme, možda svakodnevnije, jednostavnije, banalnije, *rješivije*, Basara upućuje Jergoviću poziv koji kod čitatelja izaziva osmijeh: “Vratimo se mi na logore, Gospoda Boga i Levija” (str. 41). Ovakva dinamika obilježava cijelu korespondenciju. Svaki put kad čitatelj nasluti da se možda došlo do nekih odgovora ili, pak, da se razgovara o malo *lakšoj* temi, koja se može obuhvatiti mišlju i onda ostaviti da živi svoj život, Basara zaoštri, zakomplicira, postavi stvar u neki neočekivani okvir i kontekst, uvede u tematsko polje kategoriju vječnosti i Jergović se mora izvlačiti kako zna i umije. I svaki put u tome uspije. Stječe se dojam da je Jergoviću malo više stalo do zbilje nego Basari, ali sve to može biti, dakako, stvar individualne spisateljske poetike. Jer oni ova pisma pišu ipak prvenstveno kao – pisci. Kvantitativno, Jergović je možda više sklon pisati o politici i društvenoj problematici, a Basara o teologiji i etičko-egzistencijalnim temama. Ali to ne znači da obojica nisu spremni zamijeniti uloge kad im sugovornik postavi takav zadatak i izazov. Lako se nadovezuju jedan na drugoga, inspirativni su sugovornici jedan drugome.

Posebno je dojmljiv rezignirano-melankolični Jergovićev pogled na hrvatsku zbilju, sažet u jednom odlomku: “U Hrvatskoj, opet, čini mi se, pada vlada, a ja se u to više ne uspijevam uživjeti. Kao sit čovjek koji prolazi uz izloge s hranom, i nikako ne uspijeva zamisliti kako se osjećao dok je bio gladan. S vremena na vrijeme čovjek se nađe nakraj svoje imaginacije” (str. 50).

Basarin odgovor na ova razmatranja mjesto je u knjizi kojem se treba iznova vraćati: “Ali, kako rekoh, loviti zlo u drugima i po spoljašnjem svetu, ne samo da je zaludan posao – jer je tu zlo kod svoje kuće – nego još i povećava njegovu bezmernu količinu” (str. 51).

Jergović uvodi u svoje poslanice jednu zanimljivu, pekićevsku metaforu. Riječ je o aerodromu. Za njega je svijet aerodroma mjesto na kojem će se odviti propast Europe ili propast svijeta kakvoga poznajemo. Aerodrom je za Jergovića koncentrat: “svijet sadržan u vlastitoj metafori” (str. 129-130). U pismu sugerira Basari da obiđe europske aerodrome jer su oni mjesta za njegovu prozu.

Ima jedan duhovit pojam koji Basara koristi autoironično komentirajući vlastito stanje duha: “starački revizionizam”. Mišljenjima je istekao rok trajanja, zaključuje Basara. To je razlog zašto ne započinje pisanje neke nove proze. Kasnije će na temu “spisateljske blokade” reći da zapisuje samo kratke rečenice na marginama i bjelinama knjiga koje čita. Jedna od njih je da je Thomas Mann Hitler antifašizma. Cijeli ovaj zapis o kreativnom zastoju ima –

kako to kod Basare obično i biva – teološku dimenziju: molitva je, ističe Basara, koncentracija, otklon od rasutosti svijeta, prekidanje kaotičnog toka misli i oslobađanje od dekartovskog principa uvjetovanja postojanja mišljenjem. Naprotiv, pogrešno je privatizirati misli, upozorava Basara. Zabluda je misliti da su sve naše misli – naše. Misli su javno mjesto, a većina ih je naslijeđe prošlosti, zaključuje.

Jergović o temi stvaralačke blokade ima dosta skeptične stavove: kaže mu da bi pisao kad bi morao. “Ali ništa od toga, ljude nije briga” (str. 226). Postoje, nastavlja on, objektivni razlozi za nepisanje.

Da bi se pisalo, mora postojati svijet, mora postojati kontekst u koji će se uklopiti tvoja priča. Ili kontekst kojim ćeš oponirati, to je zapravo svejedno. A nama se dogodio, u ovim dvjema zemljama, ali već i šire, u ovom ludom trumpoidnom svijetu, potpuni raspad konteksta. Rasturen je okvir svih budućih i prošlih priča, i jedino što nam, eventualno, preostaje jest da sami sebi stvaramo okvir, da sami sebi budemo cijela jedna nacionalna književnost, cijela jedna kulturna tradicija i civilizacija. (str. 226)

Književnost je nemoguća u situaciji u kojoj je sve arbitrarno, ističe Jergović. Priču je nemoguće ispričati jer priča ne može biti stvar dogovora. Prema njegovom sudu, Basarin problem s pisanjem ima veze s tim: priča

je zasnovana na vrlo čvrstim i jasnim pojmovima o tome što je laž, a što istina.

Uz teološka, moralno-etička i egzistencijalno-egzistencijalistička pitanja, predmet ovih poslanica najčešće su putopisi u razne krajeve i osobito – lektira koja se trenutno čita. Putovanja su često poticaj za razmatranja o aporijama historije i historiografije i vraćanje na teme etike i estetike. Čitanje je, pak, konstanta ovoga pisanja, jer obojica pisaca obilno i strastveno čitaju: čitaju kod kuće, čitaju po hotelskim sobama, čitaju na toaletu.

Čitanje ovih pisama potvrđuje tezu da je pisac prije svega čitatelj, a ovakve čitatelje bi svaki pisac mogao poželjeti. Tema čitanja povezana je uvijek s temom pisanja, a u ovim poslanicama čitatelj može svjedočiti iskustvu pisaca koji pokušavaju osmisliti vlastite razloge za pisanje. Pisanje se ovdje pokazuje kao neka vrsta unutarnjeg pospremanja, osmišljavanja vlastitoga svijeta pred samim sobom na način koji je njegovome tvorcu zadovoljavajuće uvjerljiv. Čitanje je, pak, dio dnevne rutine bez kojega je život nezamisliv, ritual koji daje protagonistu utemeljenost i uzemljenje. Čitatelj koji čita ove epistole ne zna hoće li se pisanje nastaviti, ali siguran je da čitanje hoće, jer “[j]oš uvijek su mi nepročitane knjige draže od pročitanih” (str. 302), napisao je Jergović Basari.